

Kuukauden kirja:

Kuka kesyttäisi teknologian?

Kalle Michelsen

Mika Pantzar: Kuinka teknologia kesytetään. Kulutuksen tieteestä kulutuksen taiteeseen. Hanki ja Jää 1996, 180 s.

Minkäläinen mies kasvaa pojasta, joka on varttunut lapsuutensa nousukkaassa 60-luvun Tapiolassa, ja jonka sedät ovat ahtaneet pienet kaksionsa täyteen järjestetyn kokoisia äänentoistolaitteita? Hyvin suurella todennäköisyydellä tällaisen lapsuuden läpikäynyt henkilö tutkii työnsä kulutusyhteiskuntaa, ajaa maastopyörällä ja syöttää perhettään silloin tällöin McDonaldsissa.

Mika Pantzar on kasvanut uho-Tapiolassa ja hänellä on neljä setää, joiden kulutuskäyttäytymistä voisi kutsua sanalla "omituinen". Mika Pantzar on myös Kulutustutkimuskeskuksen tutkimuspäällikkö ja epäilemättä Suomen johtava kulutuksen ja kulutusyhteiskunnan tutkija. Reilun kymmenen vuoden aikana julkaisuluetteloon on kertynyt toistakymmentä tieteellistä artikkelia, joista varsin monet ovat julkaistu arvostetuissa alan kansainvälisissä aikakauskirjoissa.

Nyt Pantzar lähestyy kotimaisia lukijoita uudella kirjallaan *Kuinka teknologia kesytetään*. Teos sai *ni* ja ansaitusti *ni* kunniamaininnan vuoden tiedekirjaa valinneelta raadilta. Pantzar osaa kirjoittaa, ajatella ja oivaltaa. Hän uskaltaa panna itsensä alttiiksi julkisuudelle, eikä hän pelkää tarkastella omia elämänvaiheitaan kallepäätalomaisten ironisesti.

Kuinka teknologia kesytetään on rakenteeltaan ja muodoltaan kirja, jota voisi kutsua postmoderniksi. Sen rakenne on tahallisesti pirstottu, tieteellinen argumentaatio hajoitettu ja akateeminen tyyli korvattu puoliittain populaarilla narraatiolla. Pantzar on sekoittanut teokseensa teoreettista pohdintaa, empiiristä tutkimusta ja omaelämäkerrallisia kokemuksia. Nämä vaikeasti hallittavat elementit tekijä on kuitenkin onnistunut kutomaan yhteen kertomukseksi, jota on helppo lukea ja joka antaa asiasta varsin uskottavan kuvan.

Pantzar on tarttunut tärkeään aiheeseen. Teknologia on kiistämättä modernin ja myös jälkimodernin yhteiskunnan keskeisiä vaikuttavia ilmiöitä. Samaa voidaan sanoa myös kulutuksesta, jonka asema markkinavoimien hallitsemassa yhteiskunnassa on ja tulee olemaan keskeinen.

Teknologiaturkijat ovat tehneet hyvää työtä selvittäessään innovaatioiden syntyä, suuria teknologisia järjestelmiä ja teknologisen muutoksen moniulotteisia vaikutuksia yhteiskunnassa. Mutta samalla teknologiatutkimus on unohtanut kuluttajan, jonka mielihalu, tarpeet ja toiveet pitkälti säätelevät teknologisten hyödykkeiden ominaisuuksia, ulkonäköä, hintaa ja elinikää. Toisaalta kulutustutkimus on, kuten Pantzar toteaa, "kohdentunut enemmän päätöksentekoon kuin itse kuluttamiseen ja tuotteiden käyttöön".

Pantzar yrittää nyt kirjassaan löytää yhteyden näiden kahden tutkimustradition välille. Koska tuotteet syntyvät, elävät ja kuolevat osana yhteiskuntaa, ne ja niitä tuottava teknologia voidaan yhdistää eläväksi orgaaniseksi järjestelmäksi, jonka läpi voi nähdä kulutusyhteiskunnan kovimpaan ytimeen. Hieno ajatus, mutta kuinka se toteutetaan?

Kuinka teknologia kesytetään -teoksen keskeisinä roolihaemoina ovat radikaalit "juuriin menevät ja juurtuvat uutuushyödykkeet." Pantzar kuljettaa lukijaa noin 150 vuotta pitkällä historiallisella polulla ja osoittaa, kuinka polkupyörä, auto, puhelin ja tietokone kesyntyvät kulutusyhteiskunnan huomaamattomaksi infrastruktuuriksi.

Mutta Pantzar ei vain esittele. Hän yrittää myös kertoa, miksi näin tapahtuu? Miksi puhelimen käyttö ei tänä päivänä ole yhtä suuri elämäkokemus kuin se oli vuosisadan alun ihmisille? Miksi kerrostalolähiön asukkaat eivät kerääny yhden television ympärille tarkkailemaan virituskuvan laatua, vaan jokainen makaa omalla sohvallaan surffailien kaukosäätimen avulla kymmenillä taivaskanavilla?

Pantzar hyökkää ongelman kimppuun vahvalla arsenaalilla. Kirjan ensimmäisessä osassa hän tarkastelee toimintamotiiveja, jotka innostivat radikaalien uutuustuotteiden ensimmäisiä käyttäjiä. Tämän jälkeen hän rakentaa teoreettista viitekehystä, jonka avulla tuotteiden ja kuluttajien käytöstä voidaan ymmärtää. Sen jälkeen teos hyppää ajassa melkoisen askeleen eteenpäin, kun siirrytään tarkastelemaan tietoyhteiskunnasta sekä kestävästä kulutuksesta ja kulutuskritiikistä käytyä keskustelua. Teos huipentuu eri selitysteorioiden tarkastelemiseen ja epilogiin, jossa Pantzar esittää oman historiansa kautta yhden empiirisen näkökulman kulutusyhteiskunnan tutkimiseen.

Palveleeko teoksen rakenne asetettuja kysymyksiä? Tähän kysymykseen on erittäin vaikea antaa vastausta. Teorian, empirian ja omakohtaisten kokemusten sekoittaminen on kiinnostavaa, mutta teos olisi mielestäni tarvinnut tuekseen syvällisempää tarkastelua.

Kuinka teknologia kesytetään on puristettu noin 160 tekstisivuun, mikä on ehdottomasti liian vähän. Vaikka Pantzarin teksti on monikerroksista ja ajatukset kiteytyvät sujuviin lauseisiin, tutkittavien kohteiden perusteellisempi pohdinta olisi antanut lukijalle huomattavasti paremmat eväät ymmärtää vaikeaa ongelmakenttää. Teoksen suppeus näkyy erityisesti teoreettisissa osissa, jotka jäävät aivan liian pinnallisiksi. Pantzar yrittää paikata puutetta massiivisella lähdeapparaatilla, mutta monet viittaukset jäävät toteamiksi, joita ei problematisoida riittävästi suhteessa tutkittaviin kohteisiin.

Kesyttämisen jalo taito

Puhelimen, radion, auton ja jääkaapin elämäkaaret alkoivat jo noin sata vuotta sitten, mutta vasta viimeisten vuosikymmenien aikana nämä välttämättömät hyödykkeet ovat tulleet jokaiseen kotiin. Miksi? Syitä oli monia. Nyt tärkeältä tuntuva hyödyke oli alkuaikoina "turha" tai sitä käytettiin johonkin muuhun tarkoitukseen. Esimerkiksi puhelimen leviämisen alkuvaiheessa uskottiin, että puhelimesta tulee joukkotiedotusväline, jonka välitykselle kuullaan uutisia. Budapestissä olikin käytössä ns. uutispuhelin ja Suomessa Helsingin puhelinyhdistys lähetti Yleisradion välityksellä uutisia vuonna 1933.

Toinen syy radikaalien hyödykkeiden hitaaseen omaksumiseen oli yleiset asenteet. Television pelättiin lisäävän lasten väkivaltaisuutta ja jopa sairauksia. Saman uhka kosketti myös miehiä, jotka tuppauutuivat savusiiniin kapakoihin katselemaan urheilulähetyksiä ja juomaan olutta.

Hitaan leviämisen vastapainoksi radikaalit uutuushyödykkeet herättivät kuitenkin lähes fanaattista innostusta. Polkupyörän tulo yhteisöön synnytti "polkupyöräkuumeen" ja ensimmäiset televisiot keräsivät ympärilleen niin naapurit kuin sukulaisetkin. Tulenpalava kiinnostus uusiin hyödykkeisiin ei kuitenkaan automaattisesti vauhdittanut niiden leviämistä, sillä kulutus päätösten tekeminen on aina sidoksissa yhteisön normistoon ja yksilön arvomaailmaan. Vasta sen jälkeen, kun radikaalit hyödykkeet on "kesytetty", ostamiskynnys katoaa ja hyödykkeet muuttuvat kulutusyhteiskunnan infrastruktuuriksi.

Pantzar selittää tätä kehityskaarta seuraavasti: "Uutuustuotteiden tunkeutuminen arkisen kulutuksen osaksi edellyttää usein tiettyä jatkuvuutta joko rakenteellistoiminnallisessa tai kulttuurisessa mielessä, so. tuotteiden kytkeytymistä olemassaoleviin tavaroiden ja ajattelun systeemeihin. Varhaisen mainonnan ehkä tärkein tehtävä olikin kertoa, että aamiaismuorojen ja hammastahnan kaltaiset teolliset tuotteet olivat pienten viisauden moderneja ilmentymiä".

En halua kiistää Pantzarin näkemystä. Se epäilemättä pitää paikkansa kun ilmiötä katsotaan kuluttajan näkökulmasta. Mutta jos radikaalien innovaatioiden leviämistä ja teknologista muutosta tarkastellaan yhtäaikaan, kuva saa uusia piirteitä. Mielenkiintoista onkin,

ettei Pantzar kiinnitä huomiota suuriin teknologisiin järjestelmiin, vaikka hän viittaa sivuilla 52-53 Thomas Hughesin tutkimuksiin. Hughes on osoittanut, kuinka puhelin, TV ja auto eivät olleetkaan itsessään radikaaleja uutuuksia, vaan todellista uutuutta edustivat suuret teknologiset järjestelmät, joiden osia autot, puhelimet ja TV:t olivat. Näin puhelimen, TV:n ja auton leviäminen olisi suhteutettava suurten teknologisten järjestelmien kehitykseen, jotta nähtäisiin, miten teknologia ja kulutus modernissa maailmassa vaikuttaa toisiinsa. Teknologiset järjestelmät ovat mielestäni välttämätön osa teknologian kesyttämistä, sillä järjestelmiin kuuluu kuluttajien ja tuotteiden lisäksi myös rahoittajat, tuottajat sekä lakeja ja normeja säätelevä yhteiskunta.

Pantzar käsittää kuitenkin hyödykkeet irrallaan teknologisesta taustastaan. Näin syntyy kuva "irralisista" uutuushyödykkeistä, joihin ihmiset suhtautuivat vaihtelevalla innostuksella. Suhtautumisen muutos ei kuitenkaan välttämättä kohdistunut itse tuotteeseen, vaan sitä tukevaan järjestelmään. Esimerkiksi puhelimen hankkiminen oli varsin luonnollista sen jälkeen, kun puhelinyhtiö oli vetänyt taloon, kylään tai kaupunginosaan puhelinkaapelit.

Pantzar tulee kuitenkin hyvin lähelle Hughesin näkemystä todetessaan, että "analyttisessä mielessä voidaan erotella kolme rinnakaista tuotteen kesyntymisen ulottuvuutta: teknologinen kesyntyminen (miten tuote muuttuu tuotteen elinkaaren myötä), sosiaalinen kesyntyminen (miten innovaatiot leviävät sosiaalisessa vuorovaikutusrakenteissa) ja tarvedynaaminen kesyntyminen (miten yksilön valinnan motiivit muuttuvat tuotteiden vakiintuessa).

Teoria ja empiria

Pantzar esittää kirjansa toisessa osassa miten teknologian kesyttämistä voidaan tarkastella teoreettisista lähtökohdista Tämä on ehkä kirjan parasta antia, sillä empirian ja teorian jatkuva vastakkainasettelu antaa lukijalle valmiudet yleistä hyvinkin yksityiskohtaisia kysymyksiä.

Pantzar rakentaa teoriaansa ajanmukaisten määritelmien varaan. Teknologia on hänelle yhteiskunnallinen ja kulttuurinen ilmiö, joka ei kasva tai laajene omien sisäisten lakiansa mukaisesti. Oikeastaan kirjassa viedään teknologian määritelmää vieläkin pitemmälle: "välttämättömyys ei siis olekaan keksintöjen äiti. Yhteiskuntamme teknistyminen ja keksintöjen leviäminen on monella tavalla ennakoimaton prosessi. Tämä ei kuitenkaan merkitse sitä, ettei teknisessä kehityksessä olisi tiettyä säännönmukaisuutta ja että mitä tahansa voisi tapahtua. Sattuman ja satunnaisuuden sijasta osuvampaa on puhua hallitsemattomuudesta. Ihmisen tieto ja mahdollisuudet hallita teknologian kesyntymistä ovat rajalliset".

Teknologinen muutos on Pantzarille siten hallitsematon ja ennakoimaton ilmiö, johon vaikuttaa monet eri tekijät. Uuden hyödykkeen synnyn ja leviämisen taustalla on useimmiten enemmän puhdas uteliaisuus, kokeilunhalu ja leikkimielinen innostus, kuin rationaalinen harkinta ja päätöksenteko. Toisaalta hallitsemattomuus johtuu siitä, että hyödykkeiden käyttötarpeet muuttuvat ja kehittyvät verkostumisen ja ihmisten vuorovaikutuksen johdosta.

Tämä väite on erittäin mielenkiintoinen ja se pakottaa teknologiatutkijoita tarkastelemaan omia määritelmiään uudesta näkökulmasta. Perinteisesti on kyllä uskottu, että keksiminen on leikkiä, kokeilua ja uteliaisuutta, mutta toisaalta keksiminen on myös tarkoin harkittua visuaalista suunnittelua, jossa innovatiivinen yksilö antaa konkreettisen materiaalsen muodon niille hahmottomattomille tarpeille, joita ihmiset esittävät. Esimerkiksi Edison luki säännöllisesti patenttijulkaisuja, joiden perusteella hän pääsi teknologisen kehityksen eturintamaan ja samalla kiinni niihin kysymyksiin, joihin vielä ei ollut löydetty ratkaisua. Varsinaisessa ongelmanratkaisussa Edison tarvitsi ja käytti luovuutta, uteliaisuutta ja leikkimielä, mutta myös kylmää harkintaa, markkinatietoisuutta ja asiaa tuntevien ammattilaisten apua.

Pantzarin määritelmä tukee hänen omaa tarkasteluaan. Kun teknologiaa katsotaan kuluttajan näkökulmasta, keksimisen irrationaalisuus korostuu. Kukaan meistä ei tiedä, miten uudet tuotteet tulevat kaupan hyllyille, ja miten ne muuttuvat aikojen kuluessa. Näin selitettynä moderni kulutusmaailma näyttää suurelta leikkikentältä, jossa kokeillaan päivittäin uusia pelejä ja leluja, ja jotkut jäävät eloon vaikka suurin osa kuolee pois.

Pantzarin määritelmä tuo kuitenkin myös ongelmia. Jos keksimistä pidetään leikkinä eli irrationaalisenä toimintana, meidän on vaikea ymmärtää, miten innovaatiot siirtyvät tavaratuotantoon. Jos innovaatiot ovat sen sijaan heti alusta alkaen osa järjestelmää ja ne myös sellaiseksi tehdään, standardisoitu tavaratuotanto jatkaa siitä mihin innovaattori lopetti eli tuotanto karsii ja muokkaa innovaatioita kuluttajien ja makutottumusten mukaisiksi.

Teknologia kesyntyy siten monessa vaiheessa ja monella eri yhteiskunnallisella tasolla. Suuren alkunostuksen jälkeen tuotteeseen iskevät kiinni markkinamekanismit sekä mainonta, jotka muovaavat tuotteeseen oikeat ominaisuudet. Pantzar korostaakin mielestäni aivan oikein kuluttajien roolia teknologian kesyttäjänä. Tämä usein unohtettu seikka saa historiallista vahvistusta useista eri tutkimuksista, jotka osoittavat, kuinka materiaaliset ja myös henkiset uutuudet otetaan ensin käyttöön yleisissä sosiaaliluokissa, ja vasta vähitellen ne valuvat alaspäin yhteiskunnassa. Toinen väylä on maantieteellinen eli uutuudet syntyvät suurissa keskuksissa, mistä ne siirtyvät ajan mittaan periferiaan.

Tiedon valtatiellä

Postmodernien kirjojen ongelmana on se, että ne pitäisi lukea kannesta kanteen yhdellä kertaa, sillä sisältö on rakenteeltaan epälooginen ja tahallaan pirstottu niin, että yhtenäisen kuvan luominen on vaikeaa. Pantzar hyppääkin teoriaosuudesta suoraan tietoyhteiskuntaan, jota käytetään case- tutkimuksena teknologian kesyttämistä. Hyppäys on ilmeisen oikeutettu, sillä tietoyhteiskunnan kautta Pantzar pystyy tarkastelemaan tämän päivän ja lähihistorian tapahtumia sekä empiirisesti että oman henkilökohtaisen historiansa kautta.

Tietoyhteiskunnan synty ja kehitys noudattaa pitkälti samaa kehityskaarta kuin puhelimen tai TV:n kehitys. Ensin oli tietokone, joka oli suuri, kömpelö ja useimmille ihmisille mysteerinen laatikko. Nopeassa tahdissa tietokone kesyttiin ja nyt se hallitsee jo monen ihmisen elämää. Pelit, virtuaalitodellisuus, sähköposti ja internet ovat asettuneet asumaan tajuntaamme ja ne muokkaavat vahvalta kädellä suomalaisen yhteiskunnan ja kulttuurin rakenteita.

Tietokoneen kesyttäminen tapahtui myös pitkälti leikin avulla. Moni oppi käyttämään konetta juuri pelaamalla älyttömiä pelejä tuntikausia. Harva huomasi, että samalla kone ja tietoverkot kaappasivat itselleen pelaaian huomion ja melkoisen määrän energiaa. Näin ihminen ei ainoastaan kesyttänyt teknologiaa, vaan samalla teknologia kesytti ihmisen. Pantzar osoittaa oivallisesti, kuinka samaan kehitysuuraan putosivat myös suomalaiset, joita perinteisesti on pidetty teknologiaavihamielisinä ja ennakkoluuloisina ihmisinä, jotka panttaavat televisiokanavia ja vaativat julkista valvontaa kaikille uusille mediamuodoille.

Voiko kulutus olla järkevää?

Kirjan viimeinen osuus on taas täysin erilainen kuin aikaisemmat. Mika Pantzar pohtii ideologisesti vaikeaa kysymystä: onko kulutusyhteiskunta oikeutettu? Edellisiin osiin verrattuna tämä luku on selvästi syvällisempi ja sisäistetympi. Vaikka Pantzar on lukenut teknologiatutkimusta, hän ei ole päässyt tiedon herraksi. Sen sijaan kulutustutkimuksessa Pantzar on omalla kotikentällään. Hän tuntee ja tietää teoriat ja niiden esittäjät. Hänellä on myös itsellään painavaa sanottavaa kestävästä kulutuksesta ja sen mahdollisuuksista.

Vaikka Pantzarin oma elämäntapa ei ole ylellinen, hän tunnustautuu kuluttamisen kannattajaksi. Mutta tärkeää on määrittää se, minkälainen kuluttaja ja kulutusyhteiskunta on Pantzarin unelmana: "Uskon, että tulevaisuuden kulutusyhteiskunta - olen kutsunut tätä vaihetta demokraattisen vapaa- ajan kylpyläkapitalismiksi - ja myös kulutuskritiikki tulee rakentamaan ekologian, etiikan ja estetiikan varaan, siis kulutukseen rikkauten lähteenä".

Pantzarin toivetta voisi helposti pitää utopiana, ja ehkä se sellainen myös on. Mutta jos ymmärrys teknologiasta inhimillisenä ja sosiaalisena ilmiönä lisääntyy, niin ehkä Pantzarin unelma ei olekaan mahdottomuus. Modernissa maailmassa ihmisten, instituutioiden ja ilmiöiden eriytyminen on ollut voimakasta. Nyt tämä kehityskaari näyttäisi saavan uuden suunnan. Pyrkimyksenä on laaja-alainen ymmärtäminen, jossa lopullisen totuuden löytäminen ei ole ensisijainen päämäärä.

Mika Pantzarin kirja on yksi osoitus eriytymisen päättymisestä ja suuren synteesin etsinnästä. Jos ymmärrämme, miten teknologia kesytetään, ymmärrämme myös enemmän itseämme ja modernia kulttuuria, jonka yksi keskeinen tehtävä on luoda ja kesyttää teknologiaa. Eikä Pantzar ole ainoa, joka ajattelee tällä tavoin. Kirjansa loppuosassa hän esittelee suuren joukon tutkijoita ja tutkimusnäkökulmia, jotka kaikki pyrkivät tavalla tai toisella yhdistelemään eikä eriyttämään modernin maailman rakenteita.

Kirjan luettuani mielessäni syntyi haave, että Suomeen joskus saataisiin sellainen yhteiskuntatieteellinen tutkimusyksikkö, joka alkaisi järjestelmällisesti tutkia teknologian, kulutuksen, kulttuurin, ympäristön ja yhteiskunnan välistä vaikeaa maastoa, niin olisimme vieläkin lähempänä kestävä kulutuksen mahdollisuutta.

Dosentti Kalle Michelsen työskentelee Suomen Akatemian tutkijana.